

Vüsalə ƏZİZLİ

Bakı Dövlət Universiteti Konstitusiya hüququ kafedrasının II kurs magistrantı
vusalaaazizli98@gmail.com

İNSAN HÜQUQLARI FÖVQƏLADƏ VƏZİYYƏT ŞƏRAİTİNDƏ

Açar sözlər: Fövqəladə vəziyyət, geri çəkilmə, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK), Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM)

Key words: State of emergency, Derogations, European Convention on Human Rights (ECHR), European Court of Human Rights (ECHR)

Ключевые слова: Чрезвычайное положение, Уклонение, Европейская конвенция о правах человека (ЕКПЧ), Европейский суд по правам человека (ЕСПЧ)

Zaman-zaman hər bir ölkənin bütün və ya ayrı-ayrı ərazilərində qabaqcadan görülməsi mümkün olmayan, sülhə təhlükə olan və ya böhran vəziyyəti yaradan müəyyən hallar baş verir. Bu zaman əsas məqsəd həm insan hüquqlarının, həm də dövlətin təhlükəsizliyini qoruması üçün həmin vəziyyətin aradan qaldırılmasıdır. Bu vəziyyətin aradan qaldırılması üçün isə dövlətlər öz ərazilərində müəyyən rejimlər tətbiq edirlər. Ölkəmizdə də bu cür hallarda tətbiq edilən rejimlər xüsusi inzibati hüquqi rejimlər adlanır və üç yerə bölünür: fövqəladə vəziyyət rejimi və hərbi vəziyyət rejimi və karantin rejimi.

Fövqəladə vəziyyət rejimi dedikdə yaranmış vəziyyəti aradan qaldırmaq məqsədilə adi halda tətbiq edilməyən idarəetmə qaydalarının həyata keçirilməsi başa düşülür.

Hərbi vəziyyət rejimi isə təcrübədə daha çox ölkədaxili iğtişaşlar, dövlətə qarşı xarici müdaxiləzamanı tətbiq edilir. Buna bariz nümunə kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2020-ci il tarixli Fərmanı ilə ölkəmizdə elan edilmiş hərbi vəziyyəti göstərmək olar. [5]

Fövqəladə vəziyyət rejimi insan hüquqlarına da təsirsiz ötüşmür. Bu təsir özünü ən bariz şəkildə fövqəladə vəziyyət elan edilmiş dövlətlərin bəzi

insan hüquqlarından geri çəkilməsində göstərir. Bu geri çəkilmə və məhdudiyətlərin də bir sıra səbəbləri vardır. Belə ki, fövqəladə vəziyyət rejiminin elan olunduğu zaman bəzi hüquqların realizəsinə məhdudiyətlərin tətbiq edilməməsi sosial gərginliyi daha da artırma bilər. Həmçinin 4 dekabr 2002-ci il tarixli, 404-İKQ nömrəli Konstitusiya Qanununda da qeyd edildiyi kimi bu cür geri çəkilmələr digər insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün tətbiq edilə bilər. [2, maddə 3].

Fövqəladə vəziyyətlərdə insan hüquqlarının müdafiəsi məsələləri uzun dövr ərzində tədqiqat obyektinə olmuş və mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bunun bir əsas səbəbi də İkinci Dünya Müharibəsi idi. Bu dövrdə baş verən ciddi hüquq pozuntularının bir daha baş verməməsi üçün ciddi tədbirlər görülməsi zəruri idi. Görülən tədbirlərin əsas mahiyyəti məhz məhdudiyətlərin tətbiqi zamanı sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasından ibarət idi. Bu cür zərurətlər də fövqəladə vəziyyətlərin insan hüquqlarına təsirinin beynəlxalq səviyyədə tənzimlənməsinə gətirib çıxarırdı.

İnsan hüquqlarına təsirdən danışarkən ilk növbədə fövqəladə vəziyyətlərin insan hüquqlarına təsirsiz ötüşməyəcək xüsusiyyətlərini də vurğulamaq lazımdır. İlk xüsusiyyət kimi fövqəladə vəziyyət şəraitində səlahiyyətli olan idarəetmə orqanını qeyd etmək lazımdır. Belə ki, bu rejimlərdə səlahiyyət adətən icraedici orqana verilir. Normal vəziyyətdə hakimiyyətlərin (səlahiyyətlərin) bölgüsü prinsipi tətbiq olunur və bu da həmin səlahiyyətlərdən sui-istifadə hallarının qarşısını alır. Fövqəladə vəziyyət rejimində isə bu səlahiyyətlərin demək olar ki, çox hissəsi icraedici orqana verilir, bunun da əsas səbəbi dövlətlərin həmin vəziyyətlərdə təcili tədbirlər görməli olduqlarından irəli gəlir.

Digər bir xüsusiyyət isə fövqəladə vəziyyətin

sonradan insanların həyatına mənfi təsirləridir. Dövlətin fəvqəladə vəziyyət şəraitində bir sıra öhdəliklərdən geri çəkilmək hüququnun olduğunu daha əvvəl də vurğuladıq. Lakin dövlət bu cür təminatları elə məhdudlaşdırmalıdır ki, tətbiq olunmuş bu məhdudlaşdırma tədbirləri cəmiyyətdə mövcud olmuş dəyərlər sisteminə zərər verməsin.

Yuxarıda qeyd olunan tətbiq edilən məhdudlaşdırma tədbirləri dövlət hakimiyyət orqanlarına həmin vəziyyətdən tez və operativ şəkildə çıxış yolu tapmaq üçün kömək göstərir, eyni zamanda hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərini də genişləndirmiş olur. Bu səbəbdən də hakimiyyət orqanlarının məhdudlaşdırma tədbiri tətbiq etmə və geriçəkilmə səlahiyyətlərindən sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına xüsusi diqqət yetirilir. Bu diqqətin nəticəsidir ki, artıq bir çox Konvensiya və ya Paktlarda bu məsələni tənzimləyən müddəalara rast gəlmək olar.

Fəvqəladə vəziyyət şəraitində bir sıra insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına və onlardan geriçəkilməyə yol verilir. Belə ki, AİHK-in 15-ci maddəsinə əsasən, üzv dövlətlər yalnız vəziyyətin fəvqəladəliyinin şərtləndirə biləcəyi səviyyədə bu konvensiya üzrə öhdəliklərindən geri çəkilən tədbirlər görə bilirlər. [3, maddə 15]

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 4-cü maddəsində isə fəvqəladə vəziyyət yarandığı zaman belə geri çəkilməsinə icazə verilməyən hüquqlar sadalanmışdır. Belə ki, fəvqəladə vəziyyətin yaranması halının həmin Paktın 4.2-ci maddəsində sadalanmış mütləq hüquqlardan geri çəkilmək üçün əsas hesab edilmədiyini qeyd edilmişdir. [6, maddə 4]

Tətbiq edilən fəvqəladə vəziyyət rejimi ilə bağlı müddəalar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da əksini tapmışdır. Belə ki, Əsas Qanuna görə, fəvqəladə vəziyyət Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə tətbiq edilir və bu barədə qəbul edilmiş fərman 24 saat ərzində Milli Məclisin təsdiqinə verilir. [1, maddə 112]

Azərbaycan Respublikasının "Fəvqəladə vəziyyət haqqında" Qanunu isə fəvqəladə vəziyyətə anlayış verməklə yanaşı, fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilmə əsaslarını eyni zamanda həmin müddət ərzində xüsusi idarəetmə ilə bağlı müddəaları özündə əks etdirir.

Hal-hazırda dünyanı ağışına almış COVID-19 pandemiyası özü də müxtəlif dövlətlərin ərazisində fəvqəladə vəziyyətin yaranmasına və bir sı-

ra insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı qərarların qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur.

AİHM təcrübəsində fəvqəladə vəziyyətlərdə geri çəkilmələrlə bağlı işlər adətən terror fəaliyyəti, yaxud silahlı qarşıdurmalarla əlaqədar olmuşdur. Lakin, fikrimizcə, bu cür presedent hüququ mövcud COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar yaranmış vəziyyətə də asanlıqla şamil oluna bilər.

Adını çəkdiyimiz presedent hüququna ən məşhur nümunə Lawless İrlandiyaya qarşı məhkəmə işidir. Həmin işdə AİHM belə qərara gəlmişdir ki, ölkədə millətin həyatına təhlükə olan vəziyyətin yaranmasına müxtəlif səbəblər vardır: konstitusiyaya zidd fəaliyyətlə məşğul olan qüvvələrin mövcudluğu və həmin qüvvələrin zorakılıqdan istifadə etməsi, bu cür zorakı fəaliyyətin Böyük Britaniya ilə olan münasibətlərə ciddi ziyan vurmaları.

Həmçinin bu işdə ilk dəfə yuxarıda bəhs etdiyimiz fəvqəladəliyinin şərtləndirə biləcəyi səviyyə, yəni mütənəsiblik prinsipi də aydınlaşdırılmışdır. Belə ki, bu iş üzrə AİHM bildirmişdir ki, hökumətin gördüyü geriçəkilmə tədbirlərinin vəziyyətin kəskinliyinin tələb etdiyi dərəcədə olması təhlil edilməlidir. Yəni dövlət fəvqəladə vəziyyət şəraitini aradan qaldırmaq üçün başqa alternativ vasitələrin olmamasını sübut etməlidir. [9]

Digər bir nümunə isə Danimarka, Norveç, İsveç, Niderland Yunanıstana qarşı məhkəmə işidir. Bu işdə yunan hökumətinin ölkə ərazisində iğtişay yaradan silahlı birləşmələri ölkədən çıxarmasının Konvensiyanın pozuntusu olduğu bildirilmişdi. Burada yunan hökuməti əsas olaraq bu silahlı birləşmələrin yunan əhalisinin həyatına təhlükə törətdiyini sübut etməli idi. Məhkəmə burada yunan hökumətinin xeyrinə qərar qəbul etməsə də, bəzi üzvlər fərqli fikirlər söyləyərək "dövlətlərin ixtiyar həddi" anlayışına istinad edirdilər. Bəs "dövlətlərin ixtiyar həddi" nədir?

Bununla bağlı bəyanat İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində verilmişdir. Həmin işdə Məhkəmə göstərmişdi ki, Konvensiyanın iştirakçısı olan hər bir dövlətin hakimiyyət orqanları yaranmış vəziyyəti qiymətləndirmək, onun fəvqəladəliyini əsaslandırmaq, görülməli olan tədbirləri müəyyənləşdirmək istiqamətində beynəlxalq hakimlərdən onlara verilən ixtiyar həddinə görə daha üstündür. [8, 78-9]

De Becker Belçikaya qarşı məhkəmə işində məhkəmə vurğulamışdır ki, fəvqəladə vəziyyət zamanı tətbiq olunan məhdudlaşdırma tədbirləri və

geriçəkilmələr yalnız həmin vəziyyətin davam etdiyi müddətdə mövcud olmalı, müvəqqəti xarakter daşmalıdır.

Digər bir işdə isə məhkəmənin mövqeyi belə idi ki, baş vermiş hadisənin təhlükəlilik dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi, yəni həmin hadisə nəticəsində fəvqəladə vəziyyət elan olunub-olunmaması ilə bağlı qərar vermək səlahiyyəti dövlətlərin özünə məxsusdur. Bunun əsas səbəbi də dövlət hakimiyyət orqanlarının xalqla birbaşa təmasda olması, onların təxirə salınmayan ehtiyaclarından xəbərdar olmasıdır.

Fəvqəladə vəziyyətlərin əhalinin həyatına təhlükə törətməli olması məsələsini aydınlaşdırdıqdan sonra belə bir sual meydana gəlir:

“Ölkə ərazinin bir hissəsində yaranmış və bütün əhaliyə təsir edən və ya yalnız əhalinin müəyyən bir hissəsinə təsir edən müstəsna vəziyyətlərdə fəvqəladə vəziyyət elan etmək mümkündürmü?”

Məhz İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində də əsas mübahisə predmeti Şimali İrlandiyada fəvqəladə vəziyyətin mövcudluğunu sübut etmək yox, Şimali İrlandiyanın Birləşmiş Krallığın bir hissəsi olduğunu nəzərə alaraq, ərazinin müəyyən bir hissəsində baş vermiş fəvqəladə vəziyyətin bütün əhaliyə təsir etməsi idi. Bu barədə N. Kestyonun da xüsusi məruzəsində vurğulanmışdır ki, ölkə ərazisinin yalnız bir hissəsində baş vermiş fəvqəladə vəziyyət bütün əhaliyə təsir edir. [10, 115]

Ölkə ərazisinin müəyyən bir hissəsində baş verib yalnız həmin ərazidə yaşayan əhaliyə təsir edən müstəsna vəziyyətlərdə fəvqəladə hal elan olunması isə bir az mübahisəli məsələdir, çünki

belə bi halı təsəvvür etmək də çətindir. Məsələn, 1955-ci ildə Qvineyada baş vermiş fəvqəladə hal zamanı Birləşmiş Krallıq Qvineyanın Birləşmiş Krallığın müstəmləkəsi olmasına və orada baş vermiş fəvqəladə vəziyyətin Böyük Britaniya əhalisinə təsirinin güclü olmaması ehtimalına baxmayaraq, bütün ölkə ərazisində bir sıra hüquq və azadlıqların müdafiəsinə dair öhdəliklərdən geri çəkildiyi zaman buna etiraz edilməmişdi.

Həmçinin Aksoy Türkiyəyə qarşı məhkəmə işində Məhkəmə belə qənaətə gəlmişdir ki, PKK Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisinin cənub-şərq hissəsində mövcud olsa da, onların terrorçuluq fəaliyyəti bütün ölkə əhalisi üçün təhlükə yaradır və bu da əhalinin həyatı üçün təhlükə yaradan fəvqəladə vəziyyətin yaranma əsası hesab edilir. [7, 281-4]

Məhkəmə gəldiyi bu qənaəti daha da təkmilləşdirərək Sakık və başqaları Türkiyəyə qarşı məhkəmə işində bəyan etmişdir ki, ölkənin cənub-şərqində baş verən terrorçuluq hərəkətləri bütün ölkə əhalisinin həyatına təsir etsə də, həyata keçirilən geri çəkilmə tədbirləri “ratione loci”yə (ərazi prinsipi) uyğun olmalıdır. Yəni Məhkəmə bu halda ölkənin bir hissəsində fəvqəladə vəziyyətin elan olunmasını mümkün hesab etsə də, Ankara şəhərində geri çəkilmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinin yuxarıda qeyd edilən prinsipə uyğun olmadığını bildirmişdi və belə nəticəyə gəlmişdi ki, ölkənin müəyyən hissəsində elan olunan fəvqəladə vəziyyətin bütün ölkə əhalisinin həyatına təsir etməsi bütün ölkə əhalisinə qarşı geri çəkilmə tədbirlərinin tətbiq edilməsinə əsas vermir. [11, 36-39].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995/ <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanunu, 2002/ <http://www.e-qanun.az/framework/1881>
3. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, 1950/ <https://www.coe.int/az/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>
4. “Fəvqəladə vəziyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2004/ <http://www.e-qanun.az/framework/6193>
5. “Hərbi vəziyyət elan edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2020/ <http://www.e-qanun.az/framework/46034>
6. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Pakt, 1966/ <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

İngilis dilində

7. Aksoy v Turkey, App No.21987/93,79-A European Commission of Human Rights, Decisions and Reports, 1994.
8. Ireland v United Kingdom, Application No. 5310/71, Publications of the European Court of Human Rights, Ser. A, No 25, 1978.
9. Lawless v Ireland, Publications of the European Court of Human Rights, Ser. A, No.3 1961.
10. Questiaux N.Study of the Implications for Human Rights of Recent Developments Concerning Situations Known as State of Siege or Emergency, E/CN.4/Sub.2/1882/15.
11. Sakik and others v Turkey, European Human Rights Reports 1997-VII, Vol.58, 26.11.97.

Vusala Azizli

Human rights in emergency situation

Every state at a certain stage of its development encounters events that are unpredictable and, if not prevented, can have a negative impact on the life of society. In order to prevent such incidents, the regimes applied by the states are called administrative legal regimes. Emergency regimes are also a type of these regimes. This article will also cover the concept of the state of emergency, the grounds and procedure for applying this regime, the restrictions and derogations.

Вюсаля Азизли

Права человека в чрезвычайных ситуациях

Каждое государство в процессе своего развития сталкивается с непредсказуемыми событиями, способными оказать негативное влияние на жизнь общества. Режим, применяемые государствами для предотвращения подобных инцидентов, называются административно-правовыми. Чрезвычайное положение является одной из разновидностей этих режимов. В данной статье будет освещено также понятие режима чрезвычайного положения, основания и порядок применения этого режима, применяемые уклонениеи ограничения.